

Civilný život na povstaleckom území v čase SNP*

RÓBERT ARPÁŠ

Slovenské národné povstanie znamenalo ďalšiu mocensko-politickú zmenu, ktorá sa na Slovensku udiala vo veľmi krátkom časovom úseku. Dramatické udalosti vojnových rokov pôsobili v tomto smere ako urýchľujúci faktor. Nové pomery, ktoré boli nastolené na území pod kontrolou povstalcov si vyžadovali zriadenie nových mocenských orgánov. Kým ústredným orgánom povstania sa stala Slovenská národná rada, na miestnej úrovni plnili úlohu ako politického, tak aj samosprávneho aparátu Revolučné národné výbory.¹ Rovnako ako SNR na najvyššej úrovni i oni sa snažili svojou činnosťou prispieť k úspešnému zavŕšeniu odbojového úsilia.

Napriek intenzívnym snahám o vybudovanie úplne nového správneho aparátu sa to nie všade aj podarilo. Faktor času hral proti povstalcom, a preto padlo rozhodnutie prevziať existujúci aparát, prirodzene, po jeho očistení od osôb skompromitovaných ich predchádzajúcimi prorežimnými aktivitami. Vyhlásenie obnovy Československa totiž neprinášalo len úlohy vojenskej, t.j. obranu územia ovládaného povstalcami. Zároveň bolo potrebné zabezpečiť aj bežný civilný život, aby prebiehajúce zmeny mali minimálny dopad na každodenný život občanov. To však bolo možné iba v ideálnom prípade, nie v situácii vojenského obklúčenia a tvrdých bojov s nepriateľom. Povstalecké orgány tak museli za pochodu riešiť nielen problematiku vlastnej výstavby a fungovania, ale aj organizovanie chodu civilného života počas vojnového stavu. A na tomto poli si počínali pomerne úspešne. Či už šlo o novozriadený povstalecký aparát alebo o prevzaté inštitúcie Slovenskej republiky.

Ako v každej oblasti ľudského života aj v povstaní zohrávali popredné miesto peniaze. Po finančnej stránke bolo povstanie zabezpečené dostatočne. Na príkaz guvernéra Slovenskej národnej banky Imricha Karvaša bolo totiž k 30. augustu do predpokladaného centra povstania postupne predisponovaných cca 3,5 mld. Ks, čo predstavovalo asi 2/3

* Štúdia vznikla s príspevom grantu VEGA č. 2/7183/27 „Rodina vo vojne a po vojne: sociálne podhubie radikalizmu a extrémizmu na Slovensku v súvislosti s dvoma svetovými vojnami v 20. storočí“.

¹ Činnosť národných výborov upravovala smernica Povereníctva pre veci vnútorné o organizácii a právomoci národných výborov č.339/1944/II. z 27. septembra 1944, *Dejiny Slovenského národného povstania*. 3. zväzok Dokumenty. Bratislava: Pravda, 1984, dok. č. 358, s.431-432.

celoslovenskej finančnej hotovosti.² Aby bolo možné túto výhodu aj využiť, bolo potrebné zriadiť inštitúciu, ktorá by zabezpečila jednoduchý a rýchly hotovostný i bezhotovostný platobný styk. Preto sa zrodila myšlienka, aby po vzore celoštátnej Poštovej sporiteľne bola takáto finančná inštitúcia zriadená aj na povstaleckom území. Jej vznik ohlásil Slobodný slovenský vysielateľ 4. septembra.³ Poštová sporiteľňa spravovala účty pre celý civilný sektor a to vrátane Robotníckej sociálnej poisťovne v Banskej Bystrici, ktorá zabezpečovala výplatu dôchodkov a nemocenských dávok na povstaleckom území. Aby si poisťovňa mohla plniť svoje povinnosti voči poistencom a dôchodcom, opakovane vyzývala zamestnancov na včasné plnenie poisťných príspevkov. Zároveň od poistencov a dôchodcov požadovala dodanie potrebných dokumentov vystavených bratislavskou centrárou, aby na ich základe mohla zahájiť výplatu požadovanej dávky.⁴ Ale ani to nestačilo, aby svoje poslanie naplnila. V situácii logicky neexistujúcich kontaktov medzi povstaleckou pobočkou a režimistickou centrárou to bolo prakticky nemožné. Mnohé podkladové materiály sa totiž nachádzali mimo oslobodeného územia v centrále, ktorá zostala pod kontrolou bratislavskej vlády. To sa prejavilo aj pri realizácii rozhodnutia o výplate rodinných prídavkov, ktoré mali byť vyplácané od 1. októbra z Fondu rodinných prídavkov. Podklady pre ich výplatu však patrili k tým, ktoré boli mimo dosah banskobystrickej pobočky Robotníckej sociálnej poisťovne. Rozhodnutie preto nemohlo byť realizované.⁵

K úlohám povstaleckých inštitúcií patrila nielen distribúcia sociálnych dávok pre občanov, ktorí na ne boli existenčne odkázaní. Okrem ich zabezpečenia sa snažili aj o efektívne využívanie dostupnej pracovnej sily. Každý práceschopný občan, pokiaľ nebol mobilizovaný, mal v rámci svojich možností prispieť k úspechu SNP na pracovnom poli. Kvôli lepšiemu prehľadu a zvýšeniu efektivity na trhu práce bol funkciou koordinátora a kontrolóra poverený Úrad práce v Banskej Bystrici. Úrad práce za týmto účelom zriadil evidenciu voľných pracovných miest, ktoré mu boli zo zákona povinní nahlasovať zamestnávateľia. Tak isto potrebné pracovné sily si mali podniky zaobstarávať prostredníctvom Úradu práce. Okrem tejto koordinácie trhu práce mal Úrad aj kontrolné úlohy dozoru nad dodržiavaním pracovných povinností,⁶ ktoré vyplývali z vyhlášky SNR č. 471. Tá nariaďovala pre všetky osoby bez rozdielu pohlavia vo veku 17 - 60 rokov povinnosť osobných úkonov na požiadanie vojenských veliteľstiev. V prípade neuposlušnosti povolávacieho rozkazu hrozil previnilcovi v krajnom prípade až vojenský súd.⁷ Doterajší výskum nám neumožňuje zodpovedať, ako ochotne a dobrovoľne sa obyvateľstvo zapájalo do práce v prospech povstania. O tom, že nie všetci prijímali s nadšením pracovnú mobilizáciu počas brannej pohotovosti štátu, však svedčia aj upozornenia Miestneho

² CAMBEL, Samuel. Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2003, s. 26.

³ CAMBEL, ref. 2, s. 47.

⁴ Čas 28. septembra 1944 a 3. októbra 1944 .

⁵ Čas 15. a 19. októbra 1944.

⁶ Čas 11. októbra 1944.

⁷ Čas 29. septembra 1944.

Národného výboru v Banskej Bystrici. V nich poukazoval na prípady vyhýbania sa pracovným povinnostiam a obyvateľom so sfaľovaným potvrdením o práceneschopnosti hrozil prísnyimi trestami.⁸

Zabezpečením práce obyvateľstvu sa úloha povstaleckých úradov nekončila. Naopak, dá sa povedať, že iba začínala. Vďaka získanej práci mali občania finančné prostriedky na obstaranie si základných životných potrieb. V normálnych mierových časoch spravidla nie je problém kúpiť si ich za zarobené peniaze. Ale čo je samozrejmosťou v bežných pomeroch, býva vo vojnových časoch, navyše keď sa povstalecké územie nachádzalo v tyle nepriateľa, obzvlášť náročnou úlohou. Keďže úspech povstania bol závislý aj od podpory a výkonnosti zázemia, bolo treba zabezpečiť plynulé a pokiaľ možno bezproblémové zásobovanie obyvateľstva všetkým nevyhnutným tovarom, so zvláštnym dôrazom na zaobstaranie základných potravinových článkov.

Aj pri plnení tejto náročnej úlohy sa povstalci zamerali na už existujúce inštitúcie vojnovkej Slovenskej republiky. Jej zásobovací aparát tvorili družstevné výkupné podniky, ktoré po očistení od „kolaborantov“⁹ prešli do služieb banskobystrickej Slovenskej národnej rady.¹⁰ Základná poučka trhovej ekonomiky však hovorí, že cena tovaru je priamo úmerná dopytu a nepriamo úmerná ponuke. A na základe vlastných skúseností z predchádzajúceho vojnového konfliktu si mnohí z obyvateľov povstaleckého územia mohli overiť, že predovšetkým v prípade potravín môže cena nadobudnúť extrémnu výšku. Aby k takémuto scenáru nedošlo, bola potvrdená platnosť dovtedajších predpisov o zákaze zvyšovania cien, dodržiavania dobrej akosti a množstva tovaru.¹¹ Aj vďaka týmto opatreniam bolo podľa oficiálnych zdrojov zásobovanie povstaleckého územia potravinami úspešne zvládnuté. Slovenská národná rada v tomto duchu referovala na svojom zasadnutí 11. septembra. Optimisticky, aspoň v tejto oblasti, pôsobili aj informácie o dobrej úrode a uspokojujúcich výsledkoch nielen pri výkupe obilia, ale aj mlieka, masla, syra a vajec, čo umožňovalo zabezpečiť výživu i pre mestské obyvateľstvo.¹²

Významným potravinovým článkom boli v tomto období zemiaky. Keďže centrum povstania bolo zemiakarskou oblasťou, boli zásoby tejto plodiny dostatočné. Ale i tak bolo treba zabrániť zbytočnému plytvaniu a neúčelnému využívaniu. Obyvateľstvo sa preto vyzývalo, aby pri uskladňovaní zemiakov postupovalo obzvlášť starostlivo. Dôkladným triedením sa malo zabezpečiť maximálne využitie úrody a znemožniť potencionálne šírenie nákazy z chorých plodov.¹³ Súčasne Povereníctvo hospodárstva zakázalo používať zemiaky na pálenie liehu,¹⁴

⁸ Čas 13. októbra 1944.

⁹ T.j. osôb, ktoré boli za svoju prácu v inštitúciách SR považovaní svojimi súčasníkmi za skompromitovaných.

¹⁰ CAMBEL, ref. 2, s. 72 an.

¹¹ Pravda 9. septembra 1944.

¹² Pravda 13. septembra 1944.

¹³ Čas 1. októbra 1944.

čím sa malo zaistiť potrebné množstvo ako i dostupnosť tejto dôležitej potravinovej zložky pre obyvateľstvo. V snahe o potieranie pokusov o nelegálny predaj boli občania upozorňovaní, aby zemiaky nenakupovali za vyššie ako úradne stanovené ceny.¹⁵

Pri zabezpečovaní dodávok mäsa sa postupovalo podobne ako to bolo u rastlinných produktov. Aj v tomto prípade implementovali povstalci predpisy a nariadenia aparátu bratislavského režimu. Pri výkupe dobytky sa tak riadili inštrukciami vypracovanými ešte bratislavským Najvyšším úradom pre zásobovanie (NÚZ). Samotný výkup mali na starosti zvolenská a ružomerská expozitúra Slovpolu – Slovenského poľnohospodárskeho zväzu pre speňažovanie hospodárskeho zvieratstva a živočíšnych výrobkov.¹⁶ V tejto oblasti bola situácia povstaleckých inštitúcií o niečo jednoduchšia, než to bolo v prípade obstarávania obilnín, keďže šlo o región so zameraním prevažne na živočíšnu výrobu.

Napriek neistým vyhliadkam do budúcnosti sa prihliadalo aj na ďalšie rozvíjanie živočíšnej produkcie prostredníctvom starostlivosti o kvalitný chov. Preto sa i navzdory krízovej bezpečnostnej situácii organizovali nákupné trhy plemenných býkov, kde si mohli hospodári doplniť svoje stáda dotovanými plemenníkmi z kontrolovaného chovu. Tým sa malo zabrániť degradácii stád používaním nekvalitného produkčného materiálu. Aj z tohto dôvodu bola dotačná podpora doplnená sankciami pre tých, ktorí by si zaobstarali býky z nekontrolovaného chovu. Tým okrem núteného odpredaja inkriminovaného zvierat'a na mäso a uhradenia nákladov na obstaranie nového z kontrolovaného chovu hrozili aj trestné sankcie.¹⁷

Povstalecké orgány prevzali aj nariadenia bratislavského NÚZ, ktoré sa týkali povinného odovzdávania slaniny.¹⁸ Aj vďaka týmto opatreniam bolo zásobovanie mäsom na začiatku povstania relatívne dobré. To však netrvalo dlho. Situácia v zásobovaní bola celkom prirodzene priamo závislá od situácie na povstaleckom fronte. A keďže sa povstalecké územie deň za dňom zmenšovalo, zhoršovali sa aj možnosti zásobovania. Poverenictvu hospodárstva tak nezostávalo nič iné než pristúpiť k ďalšej regulácii trhu. V utorok a piatok bolo zakázané podávanie mäsa a mäsových výrobkoch v zariadeniach poskytujúcich jedálenské služby.¹⁹ V priebehu pár dní po týchto obmedzujúcich nariadeniach bola vydaná vyhláška, ktorá upravovala predaj a zabíjanie ovčieho dobytky a ceny ovčieho mäsa. Prostredníctvom nej určilo poverenictvo hospodárstva kvóty pre každý okres. Napĺňanie týchto kvót mali na starosti notárske úrady. Tie predpisovali už konkrétnym chovateľom počet kusov ovčieho dobytky na výkup.²⁰ Hoci Slovenská národná rada vyvíjala maximálne úsilie, aby výkup dobytky prebiehal na legálnej báze podľa presne

¹⁴ *Pravda* 30. septembra 1944.

¹⁵ *Čas* 19. októbra 1944.

¹⁶ *Pravda* 16. septembra 1944.

¹⁷ *Čas* 21. októbra 1944.

¹⁸ *Pravda* 16. septembra 1944.

¹⁹ *Pravda* 30. septembra 1944.

²⁰ *Čas* 6. októbra 1944.

stanovených pravidiel, nie vždy tomu tak bolo. Častokrát dochádzalo k násilnému rekvírovaniu. Hlavnými aktérmi týchto nezákonných aktivít boli nezodpovedné partizánske skupiny.²¹

Tak ako sa myslelo na rozvoj chovu, Povereníctvo hospodárstva neignorovalo ani budúcnosť rastlinnej výroby. Jej likvidácia na území, ktoré by povstalci stratili, by oveľa viac než na postupujúcu nemeckú armádu doľahla na domáce slovenské obyvateľstvo. A takejto alternatíve sa povstalecké orgány snažili vyhnúť. Keďže povstanie prebiehalo práve v čase zakladania budúcej úrody, Povereníctvo hospodárstva zorganizovalo osivovú akciu, ktorá mala pomôcť okresom postihnutým živelnými pohromami. Pre okresy Zvolen, Modrý Kameň, Revúca, Brezno nad Hronom a Banská Bystrica bolo vyčlenených 13 vagónov jesenného osiva, ktorým sa mali obnoviť zničené hospodárske kultúry.²²

K základným životným potrebám patrí i bývanie. Aby bolo obydlie skutočne obývateľné musí spĺňať určité kritériá. Jedným z nich je i možnosť vykurovania v chladných mesiacoch. A ochladenie v oblastiach, kde sa nachádzalo centrum povstania prichádza pomerne skoro. Bolo preto potrebné zaobstaráť dostatočné zásoby palivového dreva na kúrenie. Keďže väčšinu územia Slovenska pokrývajú lesy a navyše povstanie zasiahlo práve jeho horské oblasti, dreva v horách bolo nadostač. Jeho ťažšia dostupnosť tak vyplývala z iných dôvodov. Ťažkosť spôsobovala doprava vyťaženého dreva ku konečnému spotrebiteľovi. Štátne lesy a majetky už totiž v tomto čase nedisponovali vlastnými dopravnými prostriedkami. Ich autá boli zabraté vojenskou správou pre potreby frontu. Preto bolo potrebné nájsť náhradné riešenie. Tým malo byť využitie tých ťažkých zvierat, ktoré ešte neboli rekvirované vojskom. Za týmto účelom požiadalo Povereníctvo hospodárstva národné výbory, aby odvoz palivového dreva zariadili s pomocou povozníkov, voči ktorým mali v prípade potreby zaviesť pracovnú povinnosť v „rozsahu potrebnom pre nerušené zásobovanie miest palivom“.²³

Kým distribúciu základných potravinových článkoch obyvateľstvu sa podarilo zvládnuť pomerne úspešne, problematickejšia situácia bola v prípade potravín, ktoré neboli pre život nevyhnutné, čiže by sme ich mohli označiť za „luxusnejší“ druh. Do tejto kategórie by sme s istou mierou tolerancie mohli zaradiť aj cukor, ktorý patril k absolútne nedostatkovému tovaru najmä v druhej polovici povstania. Oficiálne miesta síce vyhlasovali, že prídel cukru pre obyvateľstvo je zabezpečený aj na mesiac október.²⁴ Realita však bola iná. Už začiatkom uvedeného mesiaca prestal byť cukor, až na výnimky, distribuovaný. Skutočný stav v zásobovaní touto komoditou naznačuje vyhláška Povereníctva hospodárstva, ktorá mala zabezpečiť jej dostupnosť aspoň pre najzraniteľnejšie skupiny obyvateľstva. Podľa jej znenia mali na 500-gramový prídel cukru nárok iba deti do 6. roku veku, chorí a tehotné ženy od 4. mesiaca tehotenstva.²⁵

²¹ Archív Múzea SNP Banská Bystrica, fond VI. SNR a RNV, k. 3, príř. č. 249/59.

²² Čas 5. októbra 1944.

²³ Čas 1. októbra 1944.

²⁴ Čas 4. októbra 1944.

²⁵ Čas 7. októbra 1944.

K základným potravinám nevyhnutným pre život nepatria ani alkoholické nápoje. Napriek tomu je ich konzumácia akosi prirodzenou potrebou minimálne určitej časti spoločnosti. Dokonca v krízových časoch sa ich spotreba ešte zvyšuje, čo súvisí aj so snahou odbúravať stres aj takýmto spôsobom. Okrem toho majú vysokú kalorickú hodnotu a konkrétne pivo obsahuje dokonca aj mnohé výživné zložky. Keď sa k tomu pripočíta tradícia konzumácie piva, je logické, že jeho dostupnosti sa kládla veľká dôležitosť. A bolo prirodzené, že pri zabezpečovaní dodávok „zlatého moku“ bol uprednostňovaný front. Nedostatok piva sa preto prejavil skôr v zázemí, ktoré bolo po zákaze predaja piva pre civilnú spotrebu z 10. októbra od jeho dodávok úplne odstrihnuté. Po tomto dátume bolo možné pivo vydať „len jednotkám čs. armády a partizánov na ich písomný príkaz, alebo aj bez písomného príkazu, ak tieto jednotky sa nachádzajú v poli“.²⁶

Aj napriek úsiliu povstaleckých inštitúcií sa situácia v zázemí zhoršovala priamo úmerne s bojovými neúspechmi a z toho vyplývajúceho zmenšovania územia ovládaného povstalcami. Nie všetci obyvatelia v oblastiach, ktoré získala pod svoju kontrolu nemecká armáda, zostali vo svojich domovoch. V strachu o bezpečnosť nielen vlastnú, ale aj svojich blízkych, odchádzali mnohí s ustupujúcou povstaleckou armádou. A nielen tí, o ktorých bolo verejne známe, že sa angažovali v prospech povstania. O týchto utečencov sa bolo treba postarať. Túto úlohu sa miestnym orgánom darilo zvládnuť aj vďaka aktívnej pomoci obyvateľstva, ktoré pozitívne reagovalo na miestnymi národnými výbormi organizované zbierky na podporu evakuantov, ranených vojakov a partizánov. Do zbierok prispievali občania rôznou formou, v rámci svojich možností. Niektorí finančne, iní potravinami alebo šatstvom, prípadne ďalšími potrebnými praktickými vecami. Darcovia nezostávali v anonymite. Informácie o nich, ktoré posilňovali solidaritu medzi občanmi, uverejňovala na svojich stránkach povstalecká tlač.²⁷

Pre lepšiu koordináciu a zabezpečenie maximálnej účinnosti pomoci na sociálnom poli bolo v dňoch 29. – 30. septembra rozhodnuté vytvoriť pri IV. Odbore Povereníctva pre sociálnu starostlivosť akčný výbor pre sociálnu pomoc na území oslobodeného Slovenska.²⁸ Ustanovujúca schôdza nového úradu nazvaného Komitét sociálnej pomoci sa uskutočnila 6. októbra v Banskej Bystrici. Nová sociálna inštitúcia mala deväť členov. Piatich z nich zastupovali spoločenské organizácie pôsobiace na povstaleckom území - Slovenský Červený kríž,²⁹ Živena, Jednota katolíckych žien, Krúžok žien evanjelického spolku a YMCA. Zvyšok tvorili politickí nominanti. Popri jednom zástupcovi Miestneho Národného výboru v Banskej

²⁶ Čas 12. októbra 1944.

²⁷ P. rubriku „Denné zvesti“ v denníku Čas. Priebežne o daroch informovala i Pravda. Napr. články „Sbierky pokračujú“ z 1. októbra 1944, „Dary raneným“ zo 7. októbra 1944 atď.

²⁸ Čas 4. októbra 1944.

²⁹ Hlavný stan Slovenského Červeného kríža bol v Banskej Bystrici zriadený 2. októbra, t.j. iba pár dní pred vznikom Komitétu sociálnej pomoci. Vznik povstaleckého ústredia SČK bol súčasťou zriaďovania ústredných úradov a ústavov pre oslobodené územie. Na bansko-bystrický Hlavný stan SČK tak boli prevedené všetky úlohy bratislavského Hlavného stanu. Taktiež dovtedajšie zásady organizácie a činnosti SČK zostávali, pri zohľadnení aktuálneho politicko-teritoriálneho stavu, v platnosti. Čas 7. októbra 1944.

Bystrici a jednom z Okresného Národného výboru v Banskej Bystrici to boli aj delegáti oboch existujúcich politických zoskupení – Komunistickej strany Slovenska a Democratickej strany. Predsedu Komitétu sociálnej pomoci menovalo Povereníctvo pre sociálnu starostlivosť. Voľba ostatných funkcionárov bola vnútornou záležitosťou Komitétu.³⁰

Život v zázemí nebol síce v čase blízkych bojov jednoduchý, ale neobmedzoval sa iba na starostlivosť o holé prežitie. Človek je tvor spoločenský a napriek tomu, že dianie na bojiskách mohlo vzbudzovať opačné zdanie, je i tvorom s kultúrnymi potrebami. Saturovanie týchto potrieb obyvateľstvu zároveň umožňovalo dočasné odpútanie sa od vojrovej reality a navodenie zdania normálnych pomerov. Aspoň na chvíľu si tak občania mohli užívať bežný spoločenský život, čo pre nich bolo z psychickej stránky veľkou vzpruhou. Zrejme aj tieto dôvody stáli za výrazným úspechom *Frontového divadla*, ktoré bolo založené Andrejom Bagarom. Napriek jeho názvu neboli divákmi iba vojaci a partizáni. Súbor pod vedením svojho zakladateľa vystupoval aj pred civilným obyvateľstvom.³¹

Riadenie a organizovanie kultúrno-politických aktivít na povstaleckom území mal v kompetencii Osvetový odbor Povereníctva školstva a národnej osvety. Jednou z jeho mnohých iniciatív bola akcia *Zbierka kníh zábavnej literatúry pre ranených vojakov a frontových bojovníkov*. Ako už názov akcie napovedá, získané knihy boli určené do vojenských nemocníc, aby umožnili zraneným vojakom a partizánom spríjemniť si týmto spôsobom čas potrebný k ich zotaveniu. Do nemocníc sa knihy dostávali prostredníctvom osvetového oddelenia Veliteľstva pozemných vojsk,³² ktoré bolo príjemcom zbierky.

Osvetový odbor Povereníctva školstva a národnej osvety mal aj d'alekosiahlejšie a náročnejšie plány. Jedným z nich bola idea na zriadenie stálej divadelnej scény, ktorá mohla byť motivovaná úspechom už spomínaného *Frontového divadla*. Základňou zamýšľanej scény mali byť nielen herci z Banskej Bystrice, ale aj tí bratislavskí herci, ktorí sa zdržiavali na povstaleckom území. Okrem klasických divadelných predstavení sa počítalo aj s uvádzaním umeleckých a zábavných večierkov.³³ Osvetový odbor pristúpil k realizácii myšlienky až v záverečnej fáze povstania. Výzva k hercom sa objavila iba týždeň pred pádom Banskej Bystrice. Preto je možné oprávnene predpokladať, že zámer Osvetového odboru sa skončil touto etapou.

Popri divadelných predstaveniach prejavovalo obyvateľstvo záujem aj o kinematografiu. Pozornosť vzbudzovala aj skutočnosť, že sa na Slovensko po prvý krát za jeho existencie ako samostatného štátu dostali výsledky sovietskej filmovej tvorby. Prvými uvedenými sovietskymi filmami boli *Stalingrad* a *Ona bráni vlasť*, ktorých skúšobné premietanie sa uskutočnilo

³⁰ Čas 11. októbra 1944.

³¹ Pravda 23. septembra 1944.

³² Čas 5. októbra 1944.

³³ Čas 20. októbra 1944.

v nedeľu 1. októbra v *Kine pod Urpínom*. Od nasledujúceho dňa sa filmy postupne dostali do programu všetkých troch fungujúcich banskobystrických kín.³⁴

Kultúrny zážitok bol pri premietaní sovietskych filmov iba jedným, možno dokonca povedať nie hlavným, zámerom. Sovietska filmová produkcia bola klasickou tvorbou totalitného režimu, ktorej agitačná a politicko-propagačná funkcia bola ešte umocnená vojnovými udalosťami. Slovenský divák túžobne očakávajúci oslobodenie od veľkého slovanského brata však v tom čase týmto varovaniam nevenoval dostatočnú pozornosť, naopak plne sympatizoval so sovietskym ľudom a podporoval jeho boj proti nemeckým okupantom.

Premietanie sovietskych filmov znamenalo pre povstanie aj finančnú podporu. Povstalecké inštitúcie totiž rozhodli, že výťažok zo vstupného bude použitý na podporu bojujúcich povstalcov a ich rodinných príslušníkov. Povereníctvo vnútra nariadilo podporiť ranených četníkov celkovou sumou 5.000 Ks a spolu 20.000 Ks sa malo rozdeliť ako podpora pre ranených vojakov a pre rodiny padlých na fronte. Na rovnaký účel sa mal použiť aj očakávaný výťažok z premietania sovietskych filmov.³⁵ Okrem spomenutých filmov sa zakrátko dostali do kín aj ďalšie dva produkty sovietskej kinematografie: *Hrdina*, ktorého ústrednou postavou bol okresný tajomník strany, a *Nádej*.³⁶

Najviac kultúrno-spoločenských aktivít sa v Banskej Bystrici odohrávalo v Národnom dome, ktorý sa tak stal hlavným povstaleckým stánkom kultúry. V jeho priestoroch sa konali kultúrne podujatia rôznych subjektov. Jedným z usporiadateľov bola aj Komunistická strana Slovenska. Komunisti organizovali kultúrno-zábavné večierky, ktorých cieľom bola súčasne aj politická agitácia medzi obyvateľstvom. Tak to bolo aj počas v poradí druhej komunistickej akcie, ktorá sa uskutočnila 1. októbra. Podujatie otvorila agitačná prednáška na tému neporaziteľnosti Červenej armády, ktorá „víťazne pochoduje a bude pochodovať od Kaukazu do Berlína“. Po tomto „politickom školení“ nasledovala umelecká časť programu. Najskôr mladá ruská klavíristka zahrala nielen skladby ruských skladateľov a Chopina. Do svojho vystúpenia zaradila aj dva sovietske pochody. Večierok bol zakončený poetickým pásmom, v ktorom zazneli verše Ivana Krasku.³⁷

Národný dom bol pre kultúrne účely využívaný prakticky do posledných chvíľ povstania. Ešte 21. októbra 1944, niekoľko dní pred tým ako povstalci opustili Banskú Bystricu, sa v jeho

³⁴ *Čas* 3., 4. a 11. októbra 1944. O filmoch sa obsérne rozpísala *Pravda*. V článku „Sovietske filmy na Slovensku“ doporučuje návštevu kina slovami: „Každý musí tieto filmy vidieť, vojak, partizán i občan. Učia nás uvedomelosti, učia nás nenávidieť, nenávidieť nepravosť, ale učia nás aj ľudskosti – k ľuďom.“ *Pravda* 3. októbra 1944. Obsahy filmov vylíčila *Pravda* v článkoch „Kde sú? Slovo o sovietskom filme ‚Ona bráni vlasť‘“ zo 4. októbra a „Film o Stalingrade“ zo 6. októbra.

³⁵ *Čas* 15. októbra 1944, *Pravda* 17. októbra 1944.

³⁶ *Pravda* 8. októbra 1944. Obsahy filmov uverejnila *Pravda* v článkoch „Hrdina“ z 10. októbra a „Nádej – nový sovietsky film“ z 12. októbra.

³⁷ *Čas* 3. októbra 1944.

dvorane konal koncert hudby Leteckej školy. Hoci sa blížiaci koniec povstania prejavil aj na nízkom počte poslucháčov, povstalecká tlač označila koncert za úspešný.³⁸

Zaujímavou skutočnosťou, ktorá stojí za povšimnutie, bol zvýšený záujem obyvateľstva povstaleckého územia o ruský jazyk. S ohľadom na dobovú situáciu šlo o celkom logický postoj. Komunistická strana cieľavedome budovala obraz Sovietskeho zväzu ako hlavného spojenca a vzor pre povojnové obdobie. Pri propagácii tejto idey sa mohla oprieť o hmatateľnú a súčasníkmi uznávanú pomoc, ktorú Moskva povstaniu poskytla. Tradičné sympatie Slovákov k Rusku sa tým ešte prehĺbili. K tomu sa pridružil reálny predpoklad, že Slovensko bude oslobodené z východu, čo znamenalo obsadenie sovietskymi vojenskými jednotkami. Aj z tohto dôvodu vzrástol význam ovládania ruštiny, ako základného komunikačného jazyka s orgánmi oslobodzujúcej armády. Na rodiacu sa potrebu Osvetový odbor Povereníctva školstva a národnej osvety pružne zareagoval zriadením kurzov ruského jazyka. Záujem však prekonal aj tie najoptimistickejšie očakávania. Keďže ani zvýšenie počtu kurzov nepokrylo záujem zo strany obyvateľstva, prišlo sa k rozšíreniu študijných skupín z dvadsať na tridsať členov. Súčasne boli zriaďované zvláštne kurzy pre jednotlivé povereníctva a úrady. Žiadosti o poskytnutie učiteľov ruštiny prichádzali aj z vidieka.³⁹

Ako je zrejmé z predchádzajúceho textu, život na povstaleckom území nebol iba bojom vojakov a partizánov proti nemeckým jednotkám alebo zápasom civilného obyvateľstva o holé prežitie. Vďaka aktivite povstaleckých orgánov boli základné materiálne potreby občanov viac-menej úspešne saturované. Občas sa obyvatelia dostali aj k „luxusnejším“ potravinám. Navyše povstalecké inštitúcie sa neobmedzili iba na napĺňanie hmotných potrieb obyvateľstva, pozornosť venovali aj jeho duchovným potrebám. Napriek tomu, že iba o niekoľko kilometrov ďalej zúrili tvrdé boje, v zázemí pulzoval čulý kultúrno-spoločenský i politický život.

PhDr. Róbert Arpáš, Ph.D. je vedeckým pracovníkom Oddelenia novších dejín Historického ústavu SAV Bratislava, pracoviska v Banskej Bystrici. Vo svojej práci sa zaoberá slovenskými dejinami s dôrazom na r.1918 – 1945. Súčasne prednáša slovenské dejiny 19. a 20. storočia na Filozofickej fakulte UKF v Nitre.

Podrobnejšie: http://www.history.sav.sk/cv/arpas_robert.pdf

³⁸ Čas 24. októbra 1944.

³⁹ Čas 8. októbra 1944.